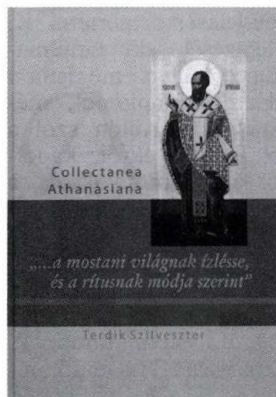

A könyv igazi szakkönyv, óriási adatanyaggal, rajzokkal, térképekkel, fényképekkel. Szakkönyv, de nem szakbarbár olvasmány, nemcsak szakembereknek nyújt élvezetes elfoglaltságot, hanem minden érdeklődőnek. Szakemberek számára viszont megkerülhetetlen lesz, ha a középkori Tolna megye egyházairól szeretnének tájékozódni.

(Elhangzott 2011. december 8-án a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat által rendezett könyvbemutatón az ELTE Régészettudományi Intézetének könyvtárában.)

Valter Ilona

Terdik Szilveszter:

„...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”. Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2011. 197 p., ill. (Collectanea Athanasiana I. Studia, 5.)

Munkájának címét Terdik Szilveszter abból a jelentésből vette, mely a hajdúdorogi magistratus által kiküldött bizottság, valamint Hittner Mátyás és Szüts János festők között létrejött megegyezést ismertette 1811-ben (105. p.). A forrásból kiragadott idézet címé emelése igen találó, mivel a hajdúdorogi ikonosztázion fent említett festői akarva-akaratlanul a kötetben található – a kutatás számára mindenképpen páratlan jelentőségű – forrásközlések „főszereplőivé” lépnek elő. A könyv függelékében található harmincegy

levéltári forrásból ugyanis huszonötben jelennek meg valamilyen formában, leginkább a különleges forrás- és recepcióesztétikai értékkel bíró, nem kevésbé regénybe illő vitájuk számos dokumentumában. (Az egyetlen kritikai megjegyzés Terdik Szilveszter címválasztását illetően talán az lehetne, hogy veretes magyarja némileg megnehezíti a munka gyors és egyszerű hivatkozását, nem is annyira az írott, hanem inkább a szóbeli szakmai diskurzus szintjén. Írott hivatkozásában talán leginkább idézet jellege, legfőképpen a kis kezdőbetű okoz első ránézésre némi zavart.)

Fontosabb azonban a címválasztás emblematiszta jellege: a XVIII–XIX. századi magyarországi görögkatolikus művészet alighanem legfőbb és legmagasabb rendű törekvését ugyanis – ahogy ezt a közölt levéltári források sora tanúsítja – a „rítus” fogalmával leírt ábrázolási hagyomány és a kor „divatját” követő művészi megformálás közötti érzékeny egyensúly keresése jelentette. Ugyanezt 1894-ben a következőképpen fogalmazták meg: „korszerűen g. k. Egyház szellemében, csinosan szabályos képekkel ellátni”, „csinosan ízlésteljesen úgy hogy a bírálatot kiállja” (Vurczér Gusztáv faragó szerződése a nyírgyulaji templom új ikonosztázionjának elkészítésére, 135. p.).

Nem véletlenül szerepelt „hagyomány és megújulás” a témában legutóbb publikált összefoglaló munka, Puskás Bernadett *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon* (Budapest, 2008) című kötetének alcímében is. Terdik Szilveszter kutatásai mindenekelőtt az eddig ismeretlen levéltári forrásokon alapuló új eredményeivel tesznek hozzá Puskás Bernadett évtizedes kutatómunkával szerzett, elvülhetetlen érdemeihez. Az első ránézésre talán szűknek tűnő, „közös” kutatási terület ellenére Terdik Szilveszter munkája bizonyítékkal szolgál arra, hogy a téma jóval túlmutat jelenlegi (a „kívülállók” által feltételezett) keretein, azaz bőséggel tartogat újdonságokat a szakma képviselői számára. Puskás Bernadett művészettörténeti kutatásainak homlokterében elsősorban a „Kárpát-vidék” (a „kárpáti régió”) – a mai országhatárokon értelemszerűen átívelő – művészete, annak is leginkább ikonográfiai összefüggései állnak. Ezeket az 1980-as évek vége óta publikált, számos úttörő tanulmányában tette közzé, illetve legutóbb megjelent monografi-

kus kötetében összegezte, amellyel a magyar művészettörténet-kutatás egy jelentős – talán a bizánci művészeti tradíció hazánkban (voltaképpen törvényeszerű) alulreprezentáltságára visszavezethető – tartozását törlesztette és törleszti azóta is. Terdik Szilveszter, aki az ezredfordulótól kezdve kutatja intenzívebben a magyarországi görögkatolikus művészetét – nyilván kutatói habitusából és képzettségéből (régészlet-művészettörténet-teológia) adódóan is – valamelyest eltérő módszertannal közelíti meg témáját, ami- ben nagyobb szerep jut a levéltári forrásoknak. Ugyan a most ismertetett művében a mai Magyarország területén található emlékekre koncentrált, más munkáiban azonban foglalkozik ezen emlékek jelenlegi országhatárainkon túlra nyúló kapcsolataival, illetve az ikonográfiai összefüggéseken túlmutató, az írott forrásokban is jól dokumentált kapcsolatrendszerével is. (A téma ilyen, kényszerű lehatárolása ezúttal egyébként a kutatást finanszírozó pályázat kereteiből adódott.)

Terdik munkájának vitathatatlan érdeme, hogy sikeresen fel tudta használni a Norvég Finanszírozási Mechanizmus és az OTKA által támogatott görög katolikus örökségkutatási pályázat keretében megvalósult, két-éves terepmunka legfrissebb tapasztalatait. A támogatásnak köszönhetően a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus területén ötven templom vizsgálatára nyílt lehetőség, melynek során az építésükre, berendezésükre vonatkozó elsődleges írott és képi források feltárása is megtörtént. Ahogy azt könyve bevezetőjében Terdik Szilveszter le is írja, a kutatás hazai és határon túli, egyházi és állami levéltárakban indult meg. Terdik levéltári, múzeumi, könyvtári gyűjtőmunkája a vizsgált egyházmegyék- re (alapvetően a történelmi Munkácsi Egyházmegye területére), illetve az egyes egyházközségekre vonatkozó, a sematizmusok korát megelőző összeírások történeti adatainak felkutatására irányult. Ezután került sor a templomokról készült archív fotók, már létező műemléki felmérések, dokumentációk feldolgozására, amihez a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal gyűjteményei jelentős számú új forrással szolgáltak. Az ezt követő helyszíni terepmunka során az épületek fotódokumentációja, illetve az 1950 előtt keletkezett berendezési tárgyak inventarizációja és digitális adatbázisba vétele történt meg.

E munka keretében – a kutató számára ma még valóságos kincseket rejtő – egyházközségi levéltárak részleges számítógépes feldolgozására is sor került. Emellett a kutatócsoport értékmentő tevékenysége is említést érdemel, mely a leginkább fenyegetett, de nagy értéket képviselő iratokra, valamint a használaton kívül levő értékesebb liturgikus tárgyakra terjedt ki, amelyek így a Görög Katolikus Püspöki Levéltárba, illetve a nyíregyházi Egyházművészeti Gyűjteménybe kerülhettek.

E példamutatóan produktív (s ezért méltó módon finanszírozott) magyarországi görög katolikus örökségkutatás eredményeinek első, művészettörténeti szempontú összefoglalását adja Terdik Szilveszter „...*a mostani világnak ízlésse, és a rítusnak módja szerint*” című kötete. Szerzőjét széleskörű, régész- művészettörténeti szakmai felkészültsége mellett a finom részletekre, és az általános összefüggésekre egyaránt kiterjedő figyelme, alaposága és lényeglátása segítette e meglehetősen terjedelmes ismeretanyag ésszerű rendszerezésében, közérthető bemutatásában. Könyve két fő fejezetre tagolódik: az első a templomok építészeti áttekintését, míg a második a berendezési tárgyak művészettörténeti rendszerezését adja. A kötet elején közölt térkép mutatja a kutatási projekt keretében felkeresett görög katolikus egyházközségek három megyét átfogó földrajzi elhelyezkedését.

A templomépítkezéseket feldolgozó, első fejezetben a lajstromba vett templomok építőanyag szerinti, morfológiai-tipológiai csoportosítását találjuk. Terdik a pályázat keretében felmért templomokról készült építészeti rajzok egy részét (Csajbók Csaba és Kósa Luca Kornélia munkáit) a kötetet lezáró képanyagban közli is.

A templomi berendezéseket érintő, második fejezet belső tagolásában a kronológiai elv játssza az elsődleges szerepet. Ezen belül a tartalmi súlypontokat a nagyobb művészeti hatókörrel rendelkező, központi jelentőségű templomok, berendezési tárgyak, illetve azok készítői – faragói és festői – adják. Üdvözlendő tény, hogy Terdik Szilveszter munkájában külön hangsúlyt kap a közép-európai régióban, az utóbbi időben a szerb kutatás által is „felkarolt” téma, a fafaragás, a képfalakat faragó mes-terek művészete, amely az ikonosztázionok

képi programja mellett rendszerint méltatlanul kevés figyelmet kap. A függelékben közölt számos értékes, eddig nem ismert forrás között különleges figyelmet érdemel a hajdúdorogi egyházközség Jankovics Miklós fafaragóval kötött szerződése 1799-ből. E forrás jelentőségét nemcsak az adja, hogy újabb – és nem is akármilyen fontosságú – művel gazdagítja a legtekintélyesebb magyarországi ortodox képfaragó oeuvre-jét, hanem az is, hogy számos gyakorlati jellegű adalékkal szolgál a bizánci rítusú templomok képfalainak faragási munkáiról. A korszak felekezeti toleranciáját mutatja például a forrás nem elhanyagolandó részlete, mely szerint a hajdúdorogi görög katolikus templom képfalához részben a „karloviczi”, azaz a karlócai (Sremski Karlovci) szerb ortodox székesegyház ikonosztázionja szolgált mintaképül. Szintén érdekes mozzanat, hogy a Szerémség területéről Magyarországra települt Jankovics, akinek a családja korábban a Balkán délebbi, görög nyelvű régióiból került északra, a hajdúdorogi szerződésen cirillikával írta magát alá. Mindez – ahogy a Terdik által bemutatott görög katolikus–ortodox művészeti kapcsolódási pontok is – csupán azt bizonyítja, hogy ezekre a vándorló, balkáni mesterekre nem „formálhat igényt” az utókor egyetlen történelmi nemzeti kisebbsége sem, s tevékenységük kutatása messze túlmutat egy-egy nemzetiség vagy felekezet keretein.

A hajdúdorogi képfalhoz hasonlóan „gyakorlati” és legalább ennyire izgalmas problémákat érint Terdik Szilveszter – szintén levéltári adatokra alapozva – az egyes kisebb, parokiális templomok berendezésének alakulása kapcsán is. Az átlagos kutató figyelme hajlamos átsiklani az olyan kérdések felett, mint például, hogy az elsődleges templom-épületek szilárd anyagból való újjáépítését követően mi lett a korábbi ikonosztázionok sorsa, mennyiben kerültek „újrahasznosításra”. A kötet szerzője által vizsgált források azonban arra is kitérnek, hogy a lebontott fatemplomok képfalait esetenként eladták, néha pedig részben vagy egészében, az új tér adottságaihoz igazítva, újra felhasználták.

Terdik Szilveszter kutatásainak a kötetben közölt eredményei közül említést érdemel a nagy művészettörténeti jelentőségű, nyírparasznyai ikonosztázion származási helyének azonosítása is: a Munkács mel-

letti Órhegyalja (Pidhorjani) fatemplomából került jelenlegi helyére. További, alighanem még jelentősebb eredménye pedig a máriapócsi ikonosztázion nemrég, a 2010-es restaurálás folyamán feltárt részleteinek első művészettörténeti értékelése. Terdik felvetése alapján a pócsi képfal oromzatán előkerült, eredeti prófétamedalionok párhuzamai a kor ortodox ikonfestészetében keresendők, ami ígéretes iránynak mutatkozik a téma további kutatása szempontjából. Hasonlóan előremutató a metszetelőképek kérdésének vizsgálata, mely Terdik munkájában a sátoraljaújhelyi ikonosztázion Spalinszky Mihály és Tádé által festett apostolképei kapcsán hozott figyelemreméltó eredményeket. A kijevei Barlangkolostorban, valamint az ukrán könyvnyomtatás más központjaiban kiadott metszetekkel illusztrált liturgikus könyvek grafikai ábrázolásai a korszak ortodox festői számára is alapvető képi forrásul szolgáltak. A metszetelőképek azonosítása terén még nagy adósságai vannak a hazai ortodox művészet kutatóinak is.

Összességében tehát elmondható, hogy e nem hivalkodó könyvecske megírása mögött impozáns tudásanyag, fáradhatatlan levéltári, múzeumi, könyvtári és helyszíni kutatómunka áll. A mű megírása egyben arra is alkalmat adott, hogy szerzője ismét bebizonyítsa, amiről eddigi publikációi is meggyőzhettek bennünket: érdeklődése az építészettörténettől kezdve a templomi berendezési tárgyak, ikonosztázionok faragását és festményeit érintő stílusproblémákon át, a keleti és nyugati keresztény ikonográfia problémaköréig, számos fontos kérdésre kiterjed. A Terdik Szilveszter által közölt és feldolgozott vizuális és (különböző nyelvű) írott források, melyeket kutatójuk egyenlő érzékenységgel és magabiztossággal kezel, a jövő kutatása számára is kiindulópontul szolgálhatnak. Az aránylag nagyszámú, színes képillusztrációt, melyek szerény méretük ellenére is meglepően informatívak tudnak lenni, örömmel veszi az olvasó.

A „...a mostani világnak ízlésse, és a rítusnak módja szerint” Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez c. kötet remélhetőleg bővített formában ismét napvilágot lát azok örömeire, akik – a méltánytalanul kis példányszám okán – lemaradtak annak beszerzéséről.

Golub Xénia